

Indián alanyokból etnikai állampolgárok Az 1961-es tüntetéstől az 1990-es felkelésig (Andrés Guerrero)

SCHILLER KATALIN FORDÍTÁSA

A meglehetősen viharos 1961-es év végén különös tüntetés zajlott az Andok térségének egyetlen nyugodt fővárosa, az akkor négyszáz-ezer lakosú Quito utcáin: olyan emberek vették birtokukba a belvárost, akik azelőtt soha a lábukat sem merték betenni a fehérek földjére, a számukra részben tiltott, illetve általuk önként elkerült területre (lásd Guerrero 1993). Körülbelül tíz-tizenötezer *huasipungero* (uradalmi cseléd) vonult végig fenyegető csendben a Santo Domingo tértől az Alameda parkig. Három évtizeddel később az ország közvéleményét az őshonos lakosság másik megmozdulása sokkolta: a felkelő őshonosok leállították a forgalmat az Andok autóútjain, megbénították a *Sierra* (az ecuadori Andok) gazdasági életét, meggátolták a kereskedelmet a *Costa* (a tengerpart) és Amazónia között, és ezzel a legfelső politikai körökben kavartak vihart.

A két megmozdulás között az volt az óriási különbség, hogy míg az 1961-es tüntetés őshonos származású résztvevői a FEI-t (Ecuadori őshonos Származásúak Szövetsége) éltető transzparenszeket emeltek a magasba, az 1990-es felkelés több százezer résztvevője Tupac Amaru (a 18. századi nagy, andokbeli felkelés legendás vezére és vértanúja) szívárvány zászlaját lobogtatta. A politikai akció keretében az egész vidéki őshonos lakosság megmozdult: fölásták vagy kövekkel torlaszolták el a főbb országutakat, vagy pedig bementek a városokba tüntetni. A Kommunista Párt befolyása alatt álló, 1947-ben alapított FEI abban az időben egyedülként tömörítette az ország őshonos származású parasztjait, az 1990-es megmozdulást viszont egy, az ország történetében eddig ismeretlen, amazóniai és

hegyvidéki őshonos értelmiségiek vezetete független tömörülés, az 1986-ban alapított CONAIE (Ecuadori őshonos Lakosság Nemzeti Szövetsége) szervezte.

Jelen tanulmányban a központi hatalom és az őshonos népesség között közvetítő szerepet játszó *helyi hatalom* átalakulásának vizsgálatára szorítkozom. Azokat az 1961-es tüntetés és az 1990-es felkelés között végbement társadalmi folyamatokat mutatom be, melyek hatására a FEI és a Kommunista Párt által, kívülről irányított politikai csoportosulások olyan, új típusú szervezetekké alakultak át, melyeket az anyanyelvét beszélő, érdekeit tisztán látó *etnikai értelmiség* vezet. Megítélésem szerint ez a folyamat a legfontosabb az elmúlt évtizedek társadalmi-politikai fejleményei között. A történések teljesebb megértéséhez azonban röviden vázolnom kell az általam *etnikai közigazgatásnak* nevezett helyi hatalmi struktúra változásainak történelmi folyamatát.

1. Az etnikai közigazgatás, azaz a vidéki hatalmi rend kialakulása a köztársaság első időszakában

Az andokbeli nagybirtok nem pusztán gazdasági egység volt; hatása a helyi társadalmi hierarchia kialakulásától kezdve a politikai gyakorlaton át a jelképhasználatig minden területen meghatározó volt – valóságos „sugárzó mag”, R. Baraona találó metaforája szerint (Baraona 1966). Fontossága ellenére azonban a nagybirtok történelmileg viszonylag új és (az Andokban) hagyományok nélküli politikai képződmény, amely csak a 19. század második felében, az ecuadori nemzetállam megszilárdulásakor kezdett kialakulni.

Az *etnikai közigazgatás* átalakulásának kezdetét a gyarmati rendszer utolsó maradványának, az „indiánok adójának” eltörlése (1857) jelezte. A szabad és egyenlő állampolgárok alkotta nemzetállam korában a képviseleti rendszerű hatalomgyakorlás és az őshonos lakosság fölötti ellenőrzés joga a helyi hatalmakat, pontosabban a helyi ha-

talmi csoportokat illette meg, amelyek egy szigorúan hierarchikus piramisba rendeződtek, a csúcson mindig a nagybirtokossal. Azután, hogy az állam az *indián adó* eltörlése révén gyakorlatilag kivonult az őshonos lakosság igazgatásából, már csak az uradalom, az egyház, a tartományi tisztviselők, a körzeti előljáróság, a falvak fehér és mesztic hatósági személyei, illetve az őket és az őslakos népeiséget összekötő bizalmas kapcsolatok rendszere (keresztművelés, egyenlőtlen cserék, rituális reprezentációk stb.) integrálta a helyi társadalmat. (Ne felejtjük el, hogy azelőtt, az indián adó révén az őshonos népesség mégiscsak egy magasabb szintű integráció része volt, és ez az intézmény fenn tudott tartani egy közvetítő szerepet játszó fehér és mesztic értelmiségi csoportot). Helyi hatalmi keretek között dőlt el egy sor alapvető kérdés, olyanok, mint például az őslakosok munkakötelezettsége (a tartományi munkaszabályzatokat éppen a 19. század utolsó harmadában alkották meg), a napszámók kényszertoborzása, az őshonos közösségek terménybeszolgáltatási kötelezettsége, az etnikai területek jogi szabályozása, a mezőgazdasági jellegű ünnepek szervezése.

[...]

1857-ig, az *indián adó* eltörléséig a köztársaság politikai és jogi értelemben két csoportra, adómentességet élvező fehérekre és adófizető indiánokra osztotta a lakosságot. (Az indián adót egyébként hamarosan újjáélesztették *indián személyi hozzájárulás* címen). A képviseleti demokrácia a gyarmati berendezkedés kasztrendszerének nyomdokába lépett. A választóvonal az egyenjogú állampolgárok közössége és az adófizetők között húzódott. Ez utóbbiak voltak a minden kaszton kívüliek, az *indiók*, akiket az államhatalom hivatalosan nem elismerni, támogatni vagy kizsákmányolni, hanem egyszerűen csak adminisztrálni akart.

A köztársaság ezen első időszakában a fiatal nemzetállam kisebb módosításokkal (lásd az 1851-es és 1854-es törvényeket) magába olvasztotta a gyarmati rend három évszázados etnikai közigazgatási rendszerét, az úgynevezett *Indián Köztársaságot*. Azaz a hivatalnokok

hadát, a szakrendelkezések és törvények tárát, a fehérek és indiánok közti kölcsönös elismerés szimbolikus szféráját, az indián arisztokrácia hierarchiáját, a közösségi földek rendszerét stb. Ennek az öszvérmegoldásnak két hátrányos következménye lett: egyrészt az, hogy a nemzetállam a demokrácia építése közben visszaállította a gyarmati igazgatást, és újjászületett a spanyol ajkú és az indián lakosság köztük megkülönböztetés, másrészt pedig az, hogy a demokratikus állam és az őshonos népesség közötti közvetítő szerepet az *etnikai közigazgatás* (azaz a helyi hatalom) intézményei látták el. A gyarmati kor e két maradványa 1857 után sem tűnt el teljesen, bizonyos problémák csak az 1964-es agrárreformmal nyertek megoldást.

2. Adófizető indiánokból indián alanyok

Az *adófizető indián* jogi kifejezés 1857-es eltörlése után (lásd a *táblázat* első részét) az állampolgári egyenlőség faji, történelmi és kulturális megkülönböztetés nélkül minden ecuadorira kiterjedt ugyan, mégsem járt együtt az adófizető indiánok egyenjogúsításával, az indiánok *indián alanyok* maradtak. Jogaikat a törvények nem fogalmazták meg egyértelműen, spanyol nyelvismeret híján például nem viselhettek állami tisztségeket, nem választhattak, és őket sem választhatták. Az új törvények nem ismerték el az őshonos közösségek földtulajdonát, ezek a földek megműveletlen (kisajátítható) területnek minősültek. Szabad költözési joguk továbbra is a nagybirtokosok döntésétől függött; belső politikai rendszerüket, nyelvüket, szokásaikat, hiedelemvilágukat megtűrték, de törvényben nem ismerték el. Az őshonos származásúak társadalmi helyzete tehát az állampolgárrá válással sem változott.

Az új etnikai igazgatást olyan törvények alapján valósították meg, melyek említést sem tettek az őslakosságról, és nem vették igénybe a régebbi fehér és mesztic közvetítő elemeket sem. A központi hata-

lom kivonulásával az etnikai igazgatás feladatait átvette a helyi hatalom, következésképpen egy heterogén, nem központosított intézmény lett a felelős a hétköznapi kérdések megoldásáért.

Az indián adó eltörlése után adószedő tisztviselőkre sem volt szükség, ezért a nemzetállam két új intézkedést vezetett be: egyrészt kisebb közigazgatási egységeket hozott létre, és ezzel növelte a tisztviselők és a helyi vezetők számát, másrészt az állam kivonult a fehérmesztic lakosság és az elnyomott őshonosok közti gazdasági és munkakapcsolatok ellenőrzéséből, így az etnikai igazgatási feladatok egy része a magánszférára maradt. Sok egykori állami tisztviselő az etnikai közigazgatásban igyekezett elhelyezkedni, és a teendőket nem az őshonos lakosság érdekeinek megfelelően látta el, például kényszertoborzást végzett a kacikák (indián vezetők) közreműködésével, sokan beavatkoztak a helyi vezetők kinevezésébe, a közösségi konfliktusokba stb.

[...]

3. Az etnikai közigazgatás lassú hanyatlása

A liberális forradalom (1895) állama nem erősítette meg, de nem is gyengítette a helyi hatalmak szerepét az etnikai közigazgatásban, és még kevésbé törekedett arra, hogy kibővítsen a fehér állampolgárok és az indián alanyok közötti szakadékot. Figyelme csak arra terjedt ki, hogy megszerezze, államosítsa a helyi reprezentációs feladatokat, és magához kösse a helyi lakosság képviselőit (a főnököket és a politikai vezetőket), hogy a hárompólusú vidéki politikai életben közvetítőként használja őket az állam és a másik két politikai erő, a földbirtokosok és az egyház között (Guerrero 1991). Ez a törekvés sem tartott azonban Alfaro ezredes utolsó kormányzásánál (1913) tovább.

[...]

Az etnikai közigazgatásnak a helyi hatalmi tényezőkön alapuló rendszere tovább élt egészen az agrárreformig, de számos ok miatt mégis fokozatosan háttérbe szorult: az 1925-ös, ún. júliusi forradalomtól kezdve a központi hatalom mind nagyobb függetlenségre törekedett az uralkodó osztályokkal szemben. A nagybirtokos réteg helyi hatalmi pozícióit a harmincas évektől fogva kikezdte a megizmosodó hegyvidéki ipari burzsoázia; előbb a szocialista, majd a kommunista párt megalapításával, illetve populista mozgalmaival feltűnt a politikai színpadon a városi középosztály. Az ötvenes évek végétől állandó nyugtalanság forrásai voltak a parasztmozgalmak a hegyvidéki területeken; az ötvenes-hatvanas évektől, az országos úthálózat kiépítésétől kezdve egyre közvetlenebbé válhattak a kapcsolatok a vidéki polgárjogi vagy *indián*mozgalmak és a kormány között. Megerősödtek a politikai szervezetek (pártok, szövetségek, tömörülések); tömeges vándorlás indult meg a hegyvidékről a tengerpart felé; a nemzetközi fejlesztési intézmények (mindenekelőtt az Andok Misszió) vidéki hálózatai megtörték a helyi hatalmaknak az indiánkérdésben tanúsított egyeduralmát, fejlődésnek indult a falusi áru piac (Archetti 1981) stb.

Mire 1961 decemberében Quitóban sor került a *huasipunguerók* tüntetésére, a minden oldalról támadott etnikai közigazgatás a végét járta. A fokozódó nemzetközi és belső nyomás hatására küszöbön állt a rendszer alapkövének számító nagybirtokok földarabolása.

4. A fei: kísérlet az etnikai és parasztmozgalmak országos szintre emelésére

Az állami jogosítványok helyi hatalmakra ruházásának és a helyi hatalmasságok létrejöttének kettős következménye lett: egyrészt a felmerülő etnikai vagy agrárkonfliktusokat helyben és azonnal el lehetett intézni, másrészt viszont ezek a konfliktusok nem kerülhettek a nagypolitika színpadára. A helyi hatalmak zárt rendszert

képeztek: a politikai rendszer elemi szerveződési szintjétől, a nagybirtoktól az egyházmegyén és a tartományon keresztül a legmagasabbig, a provinciáig minden egyes szint az etnikai vagy szociális konfliktusok feltartóztatására (megoldására, elcsitítására vagy elnyomására) törekedett, és vigyázott arra, nehogy az ügy kilépjen a tartományi keretekből.

Ez a hatalmi rend csak két, alternatív utat kínált az őshonosok számára: vagy a hétköznapi ellenállást, vagy az adott intézményi keretekkel való radikális szakítást (Thompson 1984), azaz a nyílt erőszakot, a lázadást (Albornoz 1971; Icaza 1982). A konfliktus egyik esetben sem lépett az állami politika színterére, nyilvánosságot nem kapott, helyi probléma maradt.

A FEI mint nem állami indigenista szervezet feladata az etnikai közigazgatásban véleményem szerint éppen az volt, hogy etnikai ügyekben közvetlen kapcsolatot teremtsen az országos politikával. A látszólag helyi konfliktusokat megpróbálta a nyilvánosság elé tárni, és a nemzetállam közügyévé tenni. Mint indigenista érzelmű fehérekből álló szervezet, a tolmácsszerepet tekintette feladatának. Ezt magam személyesen is megtapasztalhattam, amikor 1976–1977-ben a konfliktusos körzetekben, Pichincha, Cotopaxi és Chimborazo tartományban, a FEI fehér-mesztic vezetőivel találkoztam.

A FEI a nagybirtokokon az uradalmi cselédek vezetőinek (az ún. *cabecilláknak*) a segítségével parasztszakszervezetet hozott létre, amelynek szervezéséhez fölhasználták a közösségen belüli szolidaritást, a kommunikációs csatornákat és a paraszti világképet. A közösség bizalommal volt irántuk, csatlakozott a FEI-hez, és így az őslakosok gyakran sikerrel akadályozták meg a helyi hatalmak munkáját.

Ennek a sikeres stratégiának köszönhetjük egyebek mellett az 1960-as évek eleji agrárreformokat, illetve azok betartását. A hetvenes évektől fogva azonban az állam megújulása, illetve az őslakosok saját szervezeteinek megjelenése fölöslegessé tette a Szövetség munkáját.

[...]

5. Az 1990-es felkelés: alávetettekből kisebbségi állampolgárok?

Végezetül a közigazgatási rendszer reformját, illetve az 1990-es felkelés nyomán fölmerült etnikai kérdések természetét igyekszem körüljárni.

Mára az etnikai közigazgatást hitbizományként kezelő helyi hatalmasságok lehanyaglottak, és a vidéki hatalmi piramis (birtok, egyház, állami tisztviselők, egyéni interetnikus kapcsolatok) is a múlté. A birtokosok ma már nem indián alanyokat dolgoztatnak földjeiken, hanem, jó kapitalisták módjára, fizetett munkaerőt irányítanak. A fehér-mesztic és az őshonos származású lakosság közötti kapcsolatok egyre spontánabbá váltak, és ma már távolról sem pusztán a mindennapi személyes inzultusokra, illetve a földjogi-területi vitákra szorítkoznak. Sok faluban eltűntek a különböző etnikumok közötti szimbolikus ajándékozási és segítségi kapcsolatok, illetve ahol mégis megvannak, átalakultak egyszerű, szerződésen alapuló munkakapcsolatokká. Vidéken abszolút számban is csökkent a fehérmesztic népesség, és csökkent a hatalma, befolyása is. A helyi hatalom szétesésével egy időben megerősödött az állam szerepe, vidékfejlesztési programok indultak – mindezt az időközben beköszöntött olajkonjunktúra is segítette.

A megváltozott helyzetben az őshonos származású lakosság helyzete is más lett. A hegyekben élő, földjeiket közösen művelő közösségek, a termelősövetkezetekben dolgozó volt uradalmi cselédek, parasztok és a városokban élő őshonos származásúak rátaláltak saját identitásukra (illetve kialakították új identitásukat), és először a történelem folyamán közvetlen párbeszédbe kezdtek az állammal.

Mindez kettős következménnyel járt. Egyrészt, az őshonos származású lakosság autonómabbá vált, és elindult egy önszerveződési folyamat. A közösségek és vezetőik újra fölfedezték maguknak a közösségformáló ünnepeket, melyeket azelőtt kizárólag a birtokosok engedélyével tarthattak meg. A kiparcellázott vagy uradalmi

területek rovására növelték a közösségi földterületeket. A különböző területi és kisebbségi érdekvédelmi szervezetek irodákat nyitottak a fővárosban, Quitóban. Egy-egy ilyen iroda megnyitása túlmutat a szupraregionális politika pusztá jelenléténél, felér egy szimbolikus kihívással a nemzetállam erőivel szemben. A CONFENIAE elnevezésű nemzeti szervezet például éppen az ecuadori parlamenttel szemben lévő modern irodaházba költözött.

Az őshonos lakosság mozgalma felszínre hozta az ecuadori történelemben mindaddig lappangó tényezőt, a fehér-mesztic állampolgárok közösségén kívül rekedt *indián alanyt* (Muratorio 1991; Taylor 1990). Régen a liberális republikánusok az őshonos származásúakat egy passzív és elállatiasodott, számukra idegen „másik” embercsoportnak tekintették, akiket fel kell szabadítani, hogy a darwinista ideológiának megfelelően, akkor váljanak az ecuadori fehér-mesztic állam teljes jogú polgáraivá, ha megszabadulnak „sajátos indián jellegzetességeiktől”. Az őshonos származásúak mozgalma és az utóbbi évtizedek különféle folyamatai (állami fejlesztések, agrárreform, migráció, őshonos származásúak szervezeteinek létrehozása) fölgyorsították ennek a korábban hivatalosnak tekintett ideológiának a háttérbe szorulását. Nincs többé másodlagos állampolgár, nincs már szükség politikai közbenjárókra.

[...]

Az elmúlt évtizedekben rövid idő alatt gyökeres változások mentek végbe. Bármilyenek legyenek is az etnikai konfliktus rövid távú következményei Ecuadorban, a legfontosabb változás már lezajlott.

A korábbi indián érdekvédelmi szervezetek mindig tekintettel voltak a spanyol ajkú fehér-mesztic polgárság szempontjaira; az újonnan alakult Ecuadori Őshonos Nemzetiségek Konföderációja (CONAIE) viszont más úton jár. Már nem pusztán közvetítő a fehér-mesztic réteg és a neokolonializmus elnyomottjai között, amit az is bizonyít, hogy a politikai pártok és a szakszervezetek közbeavatkozása nélkül sikerült megszervezniük és életben tartaniuk egy hatalmas tömegmozgalmat. Megszületett a történelem őshonos köz-

pontú átértékelése, mely nem hallgatja el az őshonos származásúak autonómiára és önmeghatározásra irányuló törekvéseit sem. Sikertült kilépniük a *nemzeti* történelem sötét útvesztőjéből, és a nemzeti fölkelés, illetve a területi megmozdulások eddig ismeretlen harcmodorához folyamodtak. Váratlanul olyan újszerű eszmékkel átítatott politikára kényszerítették az államot, amelyeket azelőtt ki sem fejezhettek a közvetlen párbeszéd hiánya miatt. A mozgalom eredményeképpen az Amazonas-vidéki és hegyvidéki őshonos származású vezetők végre a kormányfővel, miniszterekkel, államtitkárokkal és más állami vezetőkkel ülhettek tárgyalóasztalhoz, és kialakult a közvetlen dialógus az őshonosok és a fehér-mesztic politikai elit között.

A felkelés és az őshonos származásúakkal folytatott első tárgyalások után összedőlni látszik az állami nacionalizmus múlt századi utópiája, amely azt tűzte ki célul, hogy az országban mindenki egy nyelven beszéljen, azonos kultúrához tartozzék, és ugyanazt az eltorzított történelmet vallja magáénak. Az egységes nemzet politikája Ecuadorban csakúgy, mint a többi andokbeli országban, a neokolonialista kapcsolatrendszerre és a nemzetiségek ellen irányuló érzelmekre támaszkodik. Egy, a harmincas években magas kormánytiszséget betöltő ecuadori szociológus szavaival élve a nemzetállam célja, hogy „céljainknak megfelelő indiánokat hozzunk létre” (Paredes 1981: 331), hogy idővel, mint afféle meszticek, elsajátíthassák a fehérek kultúráját. A kultúrpolitikában kétségtelenül még ma is ez az elv érvényesül: az 1989-es törvény kötelezően előírja a spanyol nyelven történő írásoktatást, 1990-ben országszerte kötelező lett az iskolai egyenruha viselete, továbbra is folyik a Peru-ellenes nacionalista uszítás (főleg a katonai szolgálat alatt), hiányzik a nemzetiségek nyelvének, kultúrájának, törvényeinek és politikai szervezeteinek törvényi elismerése és legitimációja, nem találunk őshonosokat sem a közhivatalokban, sem a politikai pártok ügyvivői között, és mindezt csak súlyosbítja az őshonosokkal mint a legszegényebb népréteggel (Romero 1990; Emberi Jogi Bizottság 1990) szembeni gazdasági diszkrimináció, melyet a jelenlegi válság csak tovább erősít.

Az őshonosok szervezetei a nemzetállam radikális átalakítását tűzik ki célul. Dr. Luis Macastól, a CONAIE elnökétől idézünk:

Az alkotmány 1167-es cikkelyének megváltoztatását és az ország többnemzetű államként való meghatározását követeljük, mivel úgy véljük, hogy őshonos nemzetiségekként egy többnemzetű államhoz tartozunk. Ehhez a reformhoz új, a mi jogainkat is figyelembe vevő politikai és jogrendszer kidolgozása szükséges. [...] Az alkotmány módosítása így egyúttal az állam jellegének megváltoztatását is eredményezi (Macas 1991: 11).

Véleményem szerint most az a kérdés, hogy képes lesz-e az ecuadori nemzetállam az intézményrendszer egészét alapjaiban érintő változás végrehajtására. Ha megvalósul a többnemzetű ország modellje, akkor a nemzetállam és az őshonos lakosság között a jogok és kötelezettségek eddig ismeretlen rendszere fog kialakulni.

Felhasznált irodalom

- *Albornoz, O.* (1971): Las luchas indígenas en el Ecuador. Quito: Claridad.
- *Archetti, E.* (1981): Burguesía rural y campesinado en la sierra ecuatoriana. In *Campesinado y estructuras agrarias en América Latina*. 29 – 322. Quito: CEPLAES.
- *Balibar, E.* (1984): Sujets ou citoyens? In *Les Temps modernes*, 452–454.
- *Baraona, R.* (1966): Tenencia de la tierra y desarrollo socio-económico del sector agrícola en el Ecuador. Washington: OEA-CIDA.
- *Barsky, O.* (1984): La reforma agraria ecuatoriana. Quito: CEN.
- *Crespi, M.* (1976): Mueres campesinas como líderes sindicales y la falta de propiedad como calificación para puestos públicos. In *Estudios Andinos*, 5(1), Lima.
- *Costales y Penaherrera, A.* (1964): Historia Social del Ecuador, 3. kötet: Recopilación de leyes sobre indígenas de 1830. In *Llacta*, (VI) XVII.
- *Emberi Jogi Bizottság (CDDH)* (1990): El levantamiento indígena y la cuestión nacional. Quito: Abya-Yala. Guerrero, A. (1983): Hacienda, capital y lucha de las clases. Quito: El Conejo.

- *Guerrero, A.* (1989): Curagas y tenientes políticos: la ley de la costumbre y la ley del estado. In *Revista Andina*, 7 (2), Cusco
- *Guerrero, A.* (1991): La semántica de la dominación: el concertage de indios. Quito: Libri Mundi. Hobsbawm, E. (1990): *Nation and Nationalism since 1780. Program, Myth, Reality.* Cambridge: CambridgeUniversity Press.
- *Icaza, J.* (1982): Huasipungo. In *Los Quandos.* Nela Martinez szerk. Quito: El Conejo.
- *Macas, L.* (1991.): El levantamiento indígena visto por sus protagonistas. Quito: Amauta Rupacunapac Yachay. Manrique, N. (1966) *Gamonalismo, lanas y violencia en los Andes.* In *Tenencia de la tierra y desarrollo socioeconómico del sector agrícola en el Ecuador.* R. Baraona szerk. Washington: OEA-CIDA. Moncayo, A. (1986): *El Concertaje de Indios.* In *Pensamiento agrario ecuatoriano.* Quito: BCE-CEN.
- *Muratorio, B.* (1991): *Nationalism and Ethnicity: Images of Ecuatorian Indians and the Imagemakers at the turn of the Nineteenth Century.* Kiadatlan. University of British Columbia.
- *Paredes, A. M.* (1981): La ley de comunas y el estatuto jurídico campesino del Ecuador. In *Pensamiento Sociológico*, 331. Quito: BCE-CEN.
- *Prieto, M.* (1978): *Condicionamientos de la movilización campesina: el caso de las haciendas Olmedo, Cayambe (1926–1948).* Quito: PUCE, kiadatlan egyetemi szakdolgozat.
- *Romero, F.* (1990): *Levantamiento indígena: tierra y precios.* Quito: CEDIS.
- *Taylor, A. C.* (1990): La invención del Jívoro. In *Emorias del Primer Simposio Europeo sobre Antropología del Ecuador.* S. Moreno Y. szerk. Quito: Abya-Yala.
- *Thompson, H. P.* (1984): La economía moral de la multitud en Inglaterra del siglo XVIII. In *Tradición, revuelta y conciencia de clase.* Madrid: Crítica.
- *Urbano, H.* (1991): El folklore de la violencia en una provincia alta de Cusco. In *Poder y violencia en los Andes,* H. Urbano szerk., 211–223. Cusco: CBC, „Debates Andinos” sorozat, 18. kötet.
- *Zamosc, L.* (1990): *Luchas campesinas y reforma agraria: un análisis de la sierra ecuatoriana y la cosa atlántica colombiana.* In *Agricultura y Sociedad*, 6(9). Madrid.